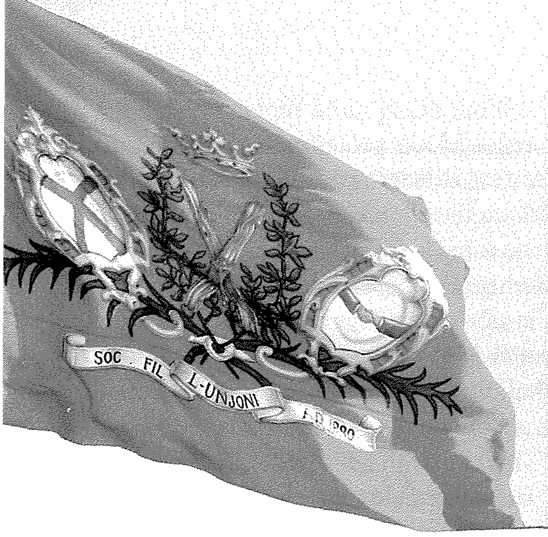

Sant'Andrija fil-Bażilka ta' Birkirkara

Philip Xuereb

Ma kienx qabel is-seklu sbatax li kien hemm altar iddedikat lill-qaddis Appostlu Sant'Andrija fil-knisja parrokkjali, u fl-istess seklu Kolleġġjata, ta' Birkirkara. Imma kien hemm knisja ddedikata lilu fl-inħawi li sa ftit ilu kienu magħrufin bħala *Ix-Xagħra ta' Sant'Andrija*, li llum kważi kollha nbniet bħala parti mil-lokalità ta' San Ġwann. Parti minn din ix-xagħra għadha ppreservata minħabba l-preżenza ta' medda interessanti ta' kanali tl-karettuni antiki, u tinsab fejn Triq il-Minsija, fuq il-lemin tilwi lejn is-Santwarju Marjan ta' dan l-isem u f'ras in-niżla lejn Wied Għomor.

L-ewwel ħjiel tagħha nsibuh fir-rapport tal-Viżta Apostolika f'Malta ta' Mons. Pietro Dusina (1575). Fit-taqsima *Rurales Casalis Bircalcariæ* (sic) jgħid li żar knisja rurali, jiġifieri fil-kampanja, għall-isem ta' Sant'Andrija mibnija fl-inħawi magħrufa bħala l-Għargħar fil-limit ta' Birkirkara, u li kif kien sab fi knejjes oħra, billi huwa kien hawn għaxar snin biss wara d-devastazzjoni tal-Assedju l-Kbir, sabha nieqsa minn kollox, inklużi bibien. Fiha ma kienx qed isir quddies. Huwa ordna li jibqa' ma jsirx

Xagħra ta' S. Andrija f'San Ġwann – Kanali tal-Karettuni – mill-ktieb ta' E.B. Vella: Storja ta' Birkirkara – 1934

quddies fiha sakemm ma jsirulhiex il-bibien.

Jidher li mbilli Sant'Andrija kien u għadu meqjus bħala protettur tas-sajjieda, din kienet knisja miżmuma minn sajjieda mill-parroċċa ta' Birkirkara. Ħafna għadhom sallum jikkontendu li l-parti l-antika ta' fuq ta' Birkirkara tissejjaħ Ħas-Sajjied, sewwa sew għalhekk. Jista' jkun u jista' le, għax Birkirkara bħala raħal abitat kienet imbiegħda mhux ħażin mill-baħar. Għax wieħed irid jifhem li għalkemm il-knisja parrokkjali ewlenija ta' Santa Liena kienet ukoll fl-inħawi tal-Għargħar, ir-raħal kien fejn hu llum. Ma mexiex kif qal G. F. Abela fid-*Descrittione* tiegħu stampat fl-1647. Knejjes parrokkjali oħra ta' dik il-ħabta wkoll kienu mbiegħdin mill-abitat, bħal dik ta' Bir Miftuħ. U l-istess Knisja l-Qadima tal-lum ta' Birkirkara, sa nofs is-seklu li għadda, kienet għadha tista' tgħid qalb ir-raba'.

Imma f'Abela stess insibu ħjiel li fil-limiti ta' Birkirkara kien hawn sajjieda, li huwa jsemmi lejn l-Imsida,Tal-Pietà fejn u isemmi sajd partikulari bi speċi ta' nases tal-qasab, San Ġiljan u l-bajja ta' San Ġorġ fejn jgħid li kien hemm tunnara. Issa l-Imsida ma kinitx daqshekk bogħod minn Birkirkara. Ħaġ'oħra San Ġiljan u San Ġorġ. Għalhekk jista' jkun li dawn kienu jintlaħqu mill-inħawi tal-Għargħar, u li għalhekk il-knisja ta' Sant'Andrija kienet fejn kienet, imbiegħda minn xatt il-baħar u f'ras telgħa diffiċli, għallanqas għal min jiftakar, bħall-awtur preżenti, kif kienet qabel l-inħawi ma ġewx żviluppati. U minn hemm, kemm San Ġiljan u kemm San Ġorġ kienu jitlaħqu minn Wied Għomor u anki l-wied konfluenti tiegħu magħruf bħala Wied il-Kbir.

Knejjes oħra ddedikati lil dal-qaddis ukoll kienu, bejn wieħed u ieħor f'qagħda topografika simili. L-aktar dik ta' Ħal Luqa, fit 'il ġewwa 'l fuq min-naħa ta' ġewwa tal-Port il-Kbir, u dik tal-Mosta, antikament parti mill-parroċċa tan-Naxxar, li tinsab qabel tinżel għal Għajn Riħana u minn hemm għas-Salina u San Pawl il-Baħar. Forsi wieħed jista' similment jikkontendi għall-knisja ta' Sant'Andrija taż-Żurrieq, naturalment b'rabta ma' Wied iż-Żurrieq, għalkemm hawn wieħed isib ukoll altar iddedikat lill-qaddis fil-knisja Arċipretali. U l-istess għall-knisa ta' Sant'Andrija f'Ħaż-Żabbar, b'rabta forsi ma' Wied il-Għajn u bajjiet oħra fl-inħawi. Imma mhux daqshekk faċli li wieħed isib konnessjoni marittima għall-knisja ta' Sant'Andrija ta' Ħal Lija, li hija wkoll ta' oriġini antika u li antikament kienet ukoll fil-parroċċa ta' Birkirkara. F'Ħal Qormi wkoll, fir-rapport ta' Dusina jissemma li kien hemm knisja żgħira ddedikata lil Sant'Andrija ħdejn il-knisja parrokkjali ta' dak iż-żmien. U wieħed irid ifakkar li Ħal Qormi mhux imbiegħed mill-baħar tan-naħa ta' ġewwa tal-Port il-Kbir, u fl-imgħoddi seta' kien ukoll eqreb. Probabbilment minflodik il-knisja hemm l-altar iddedikat lill-qaddis fil-knisja Arċipretali ta' San Ġorġ tal-llum.

Minn fuq Wied Għomor għall-Imrieħel

Ġara li fil-Viżta Pastorali tal-1615 l-Isqof Baldassare Cagliaris kien ipprofna l-knisja rurali ta' Sant'Andrija fix-xagħra ta' fuq Wied Għomor u ġiegħel li l-kwadru tagħha jittieħed fil-knisja parrokkjali ta' Birkirkara. Issa din il-knisja parrokkjali f'dik is-sena kien għadha dik ta' oriġini medjevali ddedikata lil Santa Marija fix-xaqliba tal-Imrieħel, in-naħa l-oħra tal-Wied minn Birkirkara. Madankollu wieħed irid jgħid ukoll li f'dik is-sena diġà kienet bdiet tielgħa madwara knisja parrokkjali ġdida, dik li hi l-Knisja l-Qadima tal-lum u li fl-1630 fiha twaqqfet il-Kolleġġjata għall-isem ta' Santa Elena. F'din l-aħħar knisja eventwalment is-sajjieda Karkariiżi f'Novembru tal-1683 kienu

talbu li jitwaqqaf altar għall-qaddis protettur tagħhom u huma wiegħdu li jiġbru l-flus meħtieġa għal dak il-għan.

Huma ngħataw l-ewwel altar fuq il-lemin tal-korsija inti u dieħel, li qabel kien iddedikat lil San Bastjan u Santu Rokku u fi Frar tas-sena ta' wara, Tumas Zarb f'isem is-sajjieda, ftiehem mal-imgħallem Giovann Battista Seychell mill-Isla u Nazju Xara minn Birkirkara, biex jaqtgħu l-ġebel u jibnu altar ġdid skont disin mogħti mill-istess Tumas. Dan kellu jitlesta sal-festi ta' Santa Marija u Santa Liena ta' dik is-sena u l-ġebel żejjed kellu jibqa' għall-knisja u kien intuża għall-kampnar.

Ġebla bil-lavur fi struttura ta' kafkaf qrib il-post, li ngħad li setgħet kienet mill-knisja ta' Sant'Andrija fl-Għargħar

Il-prospettiva hija ta' stil barokk b'żewġ kolonni, u dawk, kif ukoll l-iskannell jew parti ta' fuq tal-altar[1], kellhom ikunu 'bħal dawk tal-knisja ta' Għadir il-Bordi', illum ngħidulha Tal-Mirakli. Kella tinkludi arma ġentilizja. Din il-prospettiva wara ndurawha wkoll u wieħed għadu jista' jaraha fis-sit oriġinali tagħha, għalkemm tal-induratura u l-kuluri fadal biss ħjiel. Sal-1687 kienu għamlu wkoll kwadru ġdid.

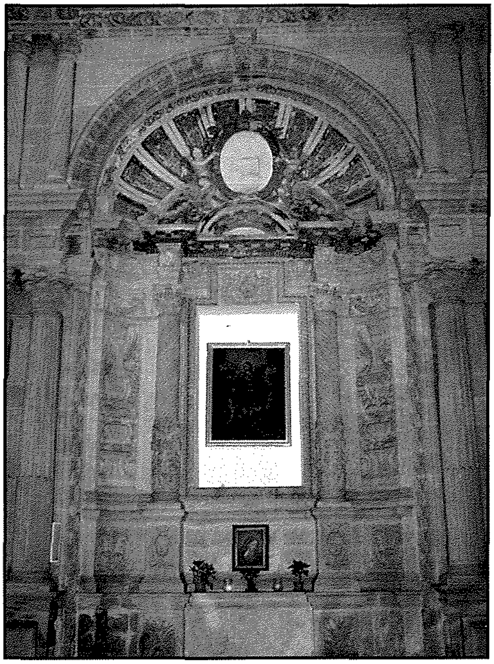

Prospettiva tal-altar ta' Sant'Andrija li għadha fil-Knisja l-Qadima ta' Birkirkara

Il-kwadru ta' Sabt' Andrija, illum fil-Bażilka

Fl-1726, is-sena li fiha tqiegħdet l-ewwel ġebla tal-knisja Kolleġġjata l-ġdida, il-prokuratur tal-altar Tumas

L-altar ta' Sant'Andrija fil-Kolleġġjata Elenjana

Borg u l-Kanonku Dun Anton Gatt (iż-żgħir) ftehmu mal-arġentier Giovanni Bessiere mill-Belt biex jaħdmilhom relikwarju tal-fidda ta' mhux anqas mill-piż ta' libbra u tliet uqijiet. Dan kellu jintuża kemm fil-festa tal-qaddis kif ukoll fil-festa ta' Santa Liena (billi jinbidlu r-relikwiji). F'Diċembru ta' dik l-istess sena sar il-ħlas għall-imsemmi relikwarju u l-arġentier kien ħalla parti mill-ħlas għall-altar ta' Sant'Andrija u l-knisja li kienet qed tinbena. Jidher li maż-żmien intesa li dar-relikwarju kien sar mill-prokura tal-altar ta' Sant'Andrija u kien jintuża mill-prokuratur tal-knisja biss. Hekk fl-1866 il-prokuratur tal-fratellanza ta' Sant'Andrija, li sadattant kienet twaqqfet fl-1805, kien ħallas mitt skud lill-prokuratur tal-Kolleġġjata, sabiex ikun jista' juża dan ir-relikwarju fil-festa tal-qaddis f'Novembru.

Mill-Knisja l-Qadima għall-Ġdida

Meta fis-seklu tmintax inbniet il-knisja preżenti fiċ-ċentru ta' Birkirkara, l-altar ta' Sant'Andrija u kulma kien jipposjedi kien trasferit fiha. Hawn ingħataw it-tieni kappella fuq in-naħa tax-xellug int u dieħel. Huma għamlu prospettiva ġdida, xierqa fl-istil rokokò, għall-iskala tal-kappella l-ġdida u poġġew fuq l-altar il-kwadru li kellhom, li kabbruh, kif għadu jidher sal-lum. Fin-naħa ta' fuq ta' din il-prospettiva hemm soprakwadru juri l-Anġlu Kustodju u isfel hemm sottokwadru juri lil San Mikiel, protettur tal-bejjiegħa bl-imnut.

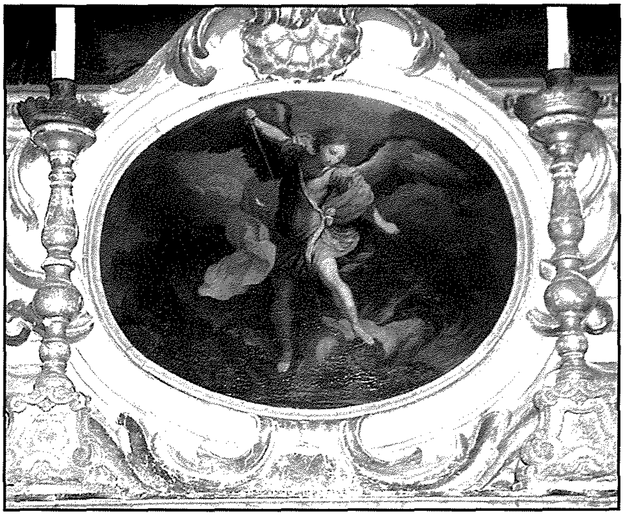

Is-soprakwdru tal-Anġlu Kustodju u s-sottokwadru ta' San Mikiel

F'Settembru tal-1787 il-prokuraturi Dun Ġwann Zarb u Ġużeppi Sant ftehmu mal-arġentier Salvu Camilleri mill-Belt, biex sal-Għid tas-sena ta' wara jagħmilhom lampier tal-fidda ta' Franza, skont disinn approvat u li jkun jiżen madwar sittax-il libbra. Għal din l-opra huma kellhom 300 skud miġburin mis-sajjieda u kellhom idaħħlu 50 skud ieħor. Il-lampier kellu jkun *d'una grandezza convenevole a detta cappella.*

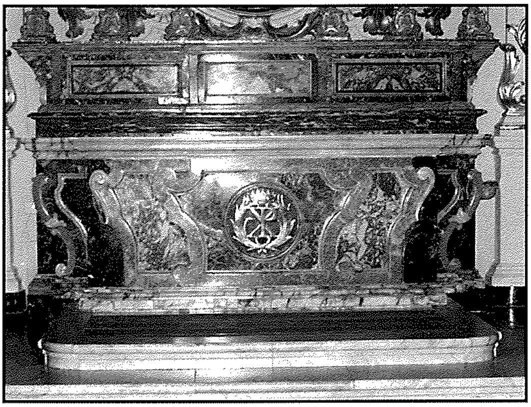

Dettall tal-altar ta' S. Andrija li juri fejn qiegħed il-Korpsant

L-imsemmi prokuratur Dun Ġwann Zarb, bl-approvazzjoni tal-Kapitlu tal-Kolleġġjata Elejana, irregala lill-altar u l-fratellanza ta' Sant'Andrija l-korp ta' San Awrelju Martri, li hu kien ġab minn Ruma. Il-fdalijiet ta' dan il-martri kienu l-ewwel esposti għall-qima fil-knisja ta' Santu Rokku, u nhar Santa Marija tal-1817 saret transulazzjoni għall-Kolleġġjata fejn tqiegħdu fl-altar ta' rħam polikromu ddedikat lil Sant'Andrija fejn għadhom, wara ħġieġa u bi grada dekorattiva tar-ram. Mill-istil tad-disinn tiegħu aktarx li dan l-altar huwa xogħol li kien sar tard fis-seklu tmintax. Żgur li kien lest sal-1817 meta fih tqiegħed il-Korpsant, u wieħed ma tantx jista' jaħseb li sar bejn il-periodu tal-imblokk tal-Franċiżi u l-1913-4 meta kien hemm il-pesta fil-pajjiż.

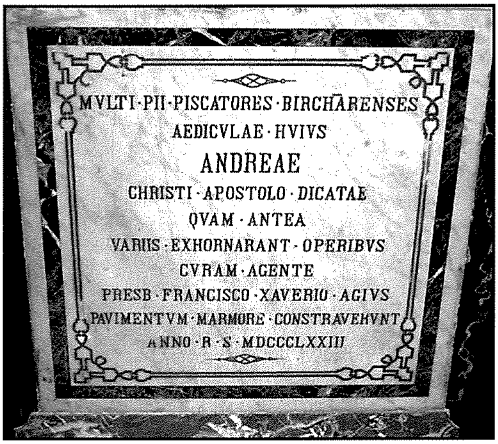

Lapida li tfakkar meta kien sar il-paviment tal-irħam ta' din il-kappella

Il-kappella ta' Sant Andrija kienet ukoll l-ewwel parti tal-knisja li kellha paviment tal-irħam. Dan kien sar fis-sena1873. Kellu disinn differenti mill-bqija, iżda meta sar ir-restawr tal-paviment kollu tal-knisja fl-1988-9, billi nstab li l-paviment tal-kappella ta' Sant'Andrija kellu ħafna ħsara, dan sar ġdid bħall-bqija. Fil-kappella stess hemm lapida fiz-zokklatura li tfakkar dan l-ewwel paviment tal-irħam fil-knisja. Hija bil-latin imma bil-Malti tfisser hekk:

ĦAFNA SAJJIEDA KARKARIŻI DEVOTI
DIN IL-KAPPELLA LIL
ANDREA
APPOSTLU TA' KRISTU DDEDIKATA
LI DIĠÀ
ŻEJNUHA B'DIVERSI OPRI
IMMEXXIJIN MILL-PROKURATUR
IS-SAĊERDOT FRANĠISKU SAVERJU AGIUS
KSEW B'PAVIMENT TAL-IRĦAM
FIS-SENA TAL-FIDWA MQADDSA MDCCCLXXIII

Dettalji tal-istandard u tas-surġentina tal-fratellanza ta' Sant'Andrija

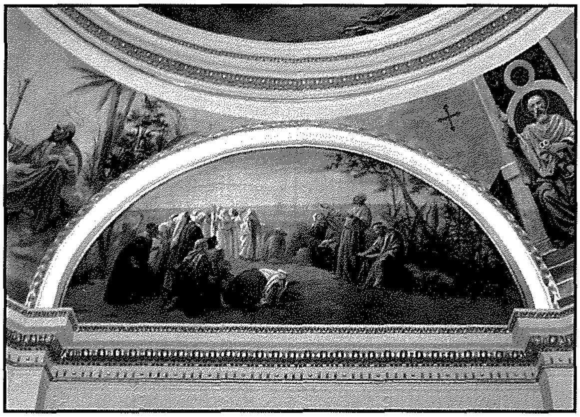

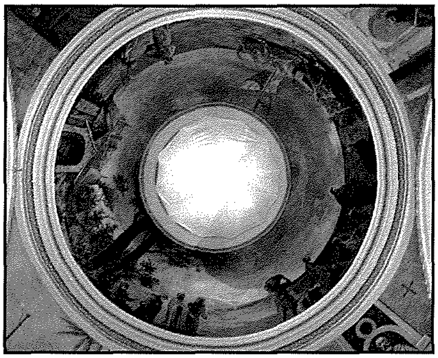

Dekorazzjoni pittorika ta' Filippo Venuti fil-kappella ta' Sant'Andrija

Il-fratellanza għandha l-istandard tagħha lewn aħmar irrakkmat bid-deheb, li sar fl-1928, kif ukoll kurċifiss proċessjonali u lanterni u surġentina tal-fidda. Fuq il-mensa fil-festa tintrama sopraterħa ta' bellus aħmar irrakkmata bid-deheb, u fl-2003 sarlu ventartal tal-fidda fuq disinn ta' Salvu Bugeja, u li fil-parti ċentrali tiegħu għadu drapp rikk ħafna ta' *canavazzo d'oro* ffjurit. Minbarra l-gandlieri ndurati bid-deheb, dan l-altar għandu fjuretti tal-ganutell u sett vażuni antiki tal-porċellana ta' Sevres. Ma jonqsux sett ta' kartaglorja, pedestall għall-ostensorju u leġiju ndurati bid-deheb ukoll.

Id-dekorazzjoni bil-pittura tal-kappella ta' Sant'Andrija fil-Bażilka ta' Birkirkara saret fl-1897 mill-pittur Taljan Filippo Venuti, li ddekora wkoll tliet kappelli oħra fl-istess knisja. Fil-koppla hemm raffigurata s-sajda mirakoluża u s-sejħa tal-Appostli minn Ġesù. Waħda mil-lunetti turi lil Sant'Andrija u l-Appostli ħerġin miċ-ċenaklu u l-oħra l-predikazzjoni tal-qaddis. Fil-pendenti tal-koppla hemm raffigurati San Pietru, San pawl, San Bert u San Ġakbu l-Kbir.

Bibljografija:

Abela G. F., *Della Descrittione di Malta,* (1647).

Borg V. Mons. Prof., *Il-Barokk fil-Knisja l-Qadima ta' Birkirkara, Ktieb tal-*Progamm Festa ta' S. Liena, Birkirkara (1977).

Rapport Żjara Apostolika Mons. P. Dusina (1575), *Documentary Sources of Maltese History* (2001).

SAL u l-awtur preżenti, *Birkirkara: Storja Kolleġġjata u Knejjes Filjali* (2005).

Vella E.B., *Storja ta' Birkirkara* (1934).

Zammit Rosanne., *Bid to preserve remains of pre-17th century chapel,* Times of Malta, 2 Feb. 2004.

Websites varji dwar lokalitajiet imsemmija aċċessati Jannar 2017.

Referenza:

[1] Il-parti t'isfel tal-altar aktarx li kienet tkun lixxa u bla ebda dekorazzjoni, għax kien ikollha ventaltar quddiema u l-wiċċ u l-ġnub jitgħattew bit-trieħi.